

Никола В. РАДОСАВЉЕВИЋ*
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Оригинални научни рад
Примљен: 11. 2. 2024.
Прихваћен: 29. 2. 2024.

ВИДОВИ УКРШТАЊА ДИЈАХРОНИЈСКЕ И СИНХРОНИЈСКЕ АНАЛИЗЕ ПРОЗОДИЈСКИХ АЛТЕРНАЦИЈА У ФЛЕКСИЈИ САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА**

На основу досадашњих истраживања акцента врста речи савременог српског стандардног језика, аутор анализом одабраних акценатских појава у парадигмама именица, придева и глагола указује на сличности и разлике у резултатима дијахронијског и синхронијског приступа тумачењу прозодијских алтернација у флексији: 1) процес из дијахронијске перспективе трансформише се у други вид процеса у синхронијској перспективи; 2) лексикализована прозодијска обележја из дијахронијске перспективе остају лексикализована и у синхронијској перспективи; 3) процес из дијахронијске перспективе оставља лексикализована прозодијска обележја у синхронијској перспективи; 4) лексикализовано из дијахронијске перспективе постаје процес у синхронијској перспективи. Циљ рада је да се допринесе разумевању порекла и природе акценатских алтернација у флексији савременог српског стандардног језика.

Кључне речи: савремени српски језик, прозодија, акценат речи, прозодијске алтернације, флексија, дијахронијска анализа, синхронијска анализа.

0. Увод

0.1. Предмет рада су акценатске алтернације (термин од Николић 1962) у облицима променљивих врста речи у савременом српском стандардном језику. Под акценатским алтернацијама у контекстима флексије подразумевамо разлику у вредностима дистинктивних прозодијских обележја на нивоу речи између облика исте лексеме, у оквиру којих најважнијим сматрамо однос акцента облика из којег се узима морфолошка основа и акцента облика од које се он гради.

0.2. Независно од тога је ли реч о дијахронијском или синхронијском истраживању, у тумачењу прозодијских алтернација кључно је разлучити је ли

* nikola.radosavljevic@fil.bg.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене* (178006), који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

промена вредности прозодијских обележја у конкретном контексту резултат неког процеса – дефинисаног структуром јединице, вредношћу граматичког обележја или више њих и сл. – или је у питању реализовање лексикализованог садржаја. Код лексикализованих ликова притом треба имати у виду да постоје две могућности како пролазе кроз систем неизмењени: 1) нема прозодијског процеса који би обухватио оно што је похрањено у лексикону; 2) прозодијски процес би требало да утиче на лексикализовано стање и да га измени, али се из одређеног разлога оно опире његовом дејству. Не треба заборавити да алтернације некад могу бити непрозирне, типично када може постојати процес чији би се резултати случајно поклапали с лексикализованим акцентом.

Упоређујући порекло и развој прозодијских алтернација са савременим стањем, дијахронијска и синхронијска анализа у конкретном случају често могу доћи до заједничког закључка које од поменута два начелна тумачења је адекватно, само, разуме се, из различитих углова и с другачијим детаљима у прецизирању феномена. С друге стране, проток времена уме да старе процесе замагли и њихове системске везе покида до те мере да данас преживе само њихови лексикализовани остаци, или супротно, да уједначавањем контекста и успостављањем нове мреже односа од појединачних појава створи нове процесе.

0.3. У раду су из синхронијског и дијахронијског угла анализирана 4 примера прозодијских алтернација у флексији именица, придева и глагола у савременом српском стандардном језику. У синхронијској анализи аутор се, на основу корпуса из досадашњих прегледних студија (Даничић 1925; Стевановић 1991а) и речника савременог српског стандардног језика: *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (1959–; у даљем тексту: РСАНУ), *Речника српскохрватског књижевног језика Матице српске* (1967–1976; у даљем тексту: РМС6) и *Речника српског језика Матице српске* (3. издање, 2018. година; у даљем тексту: РСЈ 2018), држао општих заједничких принципа релевантних савремених фонолошких теорија, не ограничавајући се постулатима једне, како би пружио што шире примењива запажања, док се у дијахронијској анализи ослањао на закључке досадашњих истраживања (пре свега: Станг 1957; Белић 2000; Пешикан 1969а, 1969б; Каповић 2018), само по потреби примењујући на њих савремени терминолошки апарат.

0.4. Основни циљ рада је да се прикажу типови пресека дијахронијског и синхронијског погледа на прозодијске алтернације у савременом српском језику:

	ДИЈАХРОНИЈСКА ПЕРСПЕКТИВА	СИНХРОНИЈСКА ПЕРСПЕКТИВА
Тип 1	процес	процес
Тип 2	лексикализовано	лексикализовано
Тип 3	процес	лексикализовано
Тип 4	лексикализовано	процес

Табела 1. Типови укрштања резултата дијахронијске и синхронијске анализе.

1. Процес остаје процес: случај 2. и 3. л. јд. аориста по I Стевановићевој врсти

Један од најзначајнијих доприноса дијахронијске анализе разумевању прозодијских алтернација представља концепција о три типа акценатских парадигми према критеријуму позиције акцента – баританој, окситаној и хетеротаној парадигми (Станг 1957):

- баритону одликује фиксираност места акцента на одређеном слогу у основи, нпр. данашње *рѣба*, -ѣ;
- у окситаној акценат тежи последњем слогу речи, десној ивици, тј. привлачи га наставак за облик, нпр. данашње *жѣна*, -ѣ;
- хетеротона обухвата речи које показују и једно и друго понашање у зависности од конкретног облика у флексији, нпр. данашњи акуз. јд. *руку* и ном./акуз./вок. мн. *руке* према осталим облицима именице *рука*.

Но, дату класификацију је могуће лакше применити на именске речи него на глаголе, где би се услед сложености и разгранатости конјугације критеријум припадности типу парадигме морао свести на однос инфинитива и презента на следећи начин (Каповић 2018):

- 1) баритони (*a*) би били данашњи глаголи са силазним акцентом у оба облика или пак глаголи с истом позицијом узлазног акцента у оба облика која би морала бити даље од ултиме граматичке основе, нпр. *брѣнути-брѣнѣм* и његови префиксали;
- 2) у окситону парадигму (*b*) ишли би глаголи с односом као у *вѣлѣти-вѣлѣм*, *писати-пишѣм* и њихови префиксали;
- 3) хетеротонија (*c*) би обухватала глаголе с узлазним на истом месту у инфинитиву и презенту, нпр. *жѣлѣти-жѣлѣм* и његове префиксале;
- 4) кад се узме у обзир акценат других облика, један број глагола, пре свега ирегуларних, било би потребно сместити у хибридне групе:
 - *a-b*, нпр. *лѣћи-лѣгнѣш*;
 - *a-c*, нпр. *крѣсти-крѣдѣм*;
 - *b-c*, нпр. *пѣчѣти-пѣчнѣм*.

Задржаћемо се на глаголима I Стевановићеве врсте свршеног вида и ирегуларним глаголима свршеног вида који граде аорист по тој врсти.¹

На датој класификацији глагола у акценатске парадигме заснива се и реконструкција места изворног акцента њиховог 2. и 3. л. јд. аориста – баритони (1) глаголи чувају место акцента инфинитива, а код окситоних (2) акценат иде удесно на слог наставак – принцип који се, уз сва упрошћавања акценатског система, задржао до класичног староштокавског стања (система пре новоштокавске метатоније):²

¹ У морфолошкој класификацији именица и глагола на врсте држимо се познате поделе М. Стевановића (19916).

² Назив *класични староштокавски* користимо само да бисмо претпостављени систем непосредно пре новоштокавске метатоније одвојили од савремених староштокавских говора, у

- (1) *појѣсти* : 2. и 3. л. јд. аориста *појѣде*
 (2) *доћһи, наддоћһи* : 2. и 3. л. јд. аориста *доћһѣ, наддоћһѣ*

Међутим, у глаголима хетеротоне парадигме (3) и оних хибридних *a-c* и *b-c* (4), док су 1. л. јд. и облици мн. аориста задржавали акценат инфинитива, облици 2. и 3. л. јд. су по правилу развили другачији акценат – померили су акценат на иницијални слог, што је у староштокавском предметатонијском стању дало:

- (3) *повӯһи* (: *повӯчѣм*) : *повӯкѡх, повӯкѡсмо...*, али 2. и 3. л. јд. аориста *пѡвӯче*
 (4) *посѣһи* (: *посѣчѣм*) : *посѣкох, посѣкосмо...*, али 2. и 3. л. јд. аориста *пѡсѣче*

Наводимо још неколико илустративних примера – као *појѣде*: *подѣже*; као *наддоћһѣ*: *оде*; као *пѡвӯче*: *пѡтрѣсе, прѡбѡде, ѡсплете, доведе, донесе, загребе, ѡспече*; као *пѡсѣче*: *ѡспрѣде, загрѣзе* и др.

Судећи по Даничићевим студијама (1925), новоштокавска метатонија јесте померила силазне акценте, али није променила суштину оваквог понашања:

- 1) глаголи (1) и даље имају фиксиран акценат – фиксиран силазни на основи простих глагола, који се у префиксацији преноси метатонијски и даје фиксиран узлазни: *јѣсти* : 2. и 3. л. јд. аориста *јѣде, пѡјести* : 2. и 3. л. јд. аориста *пѡјѣде* и сл.;
- 2) глаголи (2) су, прошавши кроз метатонију, у свим облицима аориста добили узлазни пред слогом наставка: *доћһи, наддоћһи* : 2. и 3. л. јд. аориста *доћһе, наддоћһе*;
- 3) глаголи (3) и (4) су променили акценат инфинитива, али не и акценат 2. и 3. л. јд. аориста, јер силазни на иницијалном слогу није подлегао метатонији, што код глагола типа *повући* поново даје алтернацију у месту:

повући : *пѡвӯче*

а код глагола типа *посећи* с двосложном основом алтернацију у квалитету, која само наизглед представља другачију слику, али се у негацији ових облика и глаголима ове групе с дужом основом види да је однос заправо исти:

посећи, не посећи, испресећи: 2. и 3. л. јд. аориста *пѡсѣче, нѣ посѣче, ѡспресѣче*

Дакле, у оба система глаголи хетеротоне парадигме и они по *a-c* и *b-c* формирају акценат 2. и 3. л. јд. кроз процес који тумачимо као неутралисање акцента инфинитива и потом јављање акцента уз леву ивицу као неутралног акцента у нашем језику. Временом се само мењала природа тог акцента, од прасловенског циркумфлекса или двојног грависа ка староштокавском и новоштокавском силазном акценту.

којима су могуће иновације (нпр. метатакса, губљење дужина и др.).

Примећује се да је савремено стање код једног броја четвороакценатских говорника донело две занимљиве супстандардне иновације. Не само да се силазни акценат у 2. и 3. л. јд. код њих дублетно уопштио и на глаголе (1) и (2), с тим да је у случају глагола као (на)доћи то видљиво само код префиксираних глагола и у негацији:

2. и 3. л. јд. аориста *пòједе* → *пџеде* (/пòједе)
дође

али:

надóђе, не дође → *наџдође* (/надóђе), *не̋ дође* (/ не дође)

већ има и говорника који су силазни развили и у 1. л. јд., супротно законитости да је акценат 1. л. јд. аориста и мн. свих глагола једнак инфинитивном:

**пџедох* уместо стандардног *пòједох* (: *пòјести*)

**не̋ дођох* уместо стандардног *не дођох* (: *не доћи*).

То сугерише да је за њих исти процес проширио домен деловања, да се више не односи само на глаголе хеторотоне парадигме, већ да је постао опште правило за 2. и 3. л. јд. аориста без обзира на акценатски тип глагола, а сасвим извесно аналошким уједначавањем једнине, продире чак и у 1. л. јд., где претходно ни код једног глагола није било алтернације у односу на акценат основе.

Случај 2. и 3. л. јд. аориста може бити пример како се стари процес задржава у систему, пролазећи кроз извесне трансформације, али задржавајући исти дух (Дијаграми 1–3):

1. л. јд.	<i>појѣдох</i>	→	<i>пòједох</i>	→	<i>пџедох</i>
2. и 3. л. јд.	<i>појѣде</i>	→	<i>пòједе</i>	→	<i>пџеде</i>
	Класично староштокавско стање		Код Даничића		Савремене иновације

Дијаграм 1. Развој акцента облика једнине аориста за баритоне глаголе.

1. л. јд.	<i>повѣкѡх</i>	→	<i>повѣкох</i>	→	<i>пѡвѣкох</i>
2. и 3. л. јд.	<i>пѡвѣче</i>	=	<i>пѡвѣче</i>	=	<i>пѡвѣче</i>
1. л. јд.	<i>посѣкох</i>	→	<i>пѡсекох</i>	→	<i>пѡсекох</i>
2. и 3. л. јд.	<i>пѡсѣче</i>	=	<i>пѡсѣче</i>	=	<i>пѡсѣче</i>
	Класично староштокавско стање		Код Даничића		Савремене иновације

Дијаграм 2. Развој акцента облика једнине аориста
за хетеротоне и хибридне глаголе.

1. л. јд.	<i>ѡѡѡх</i>	<i>не ѡѡѡх</i> <i>наѡѡѡх</i>	→	<i>ѡѡх</i>	<i>не ѡѡх</i> <i>наѡѡх</i>	=/→	<i>ѡѡх</i>	<i>не ѡѡх</i> <i>наѡѡх</i>
2. и 3. л. јд.	<i>ѡѡѡ</i>	<i>не ѡѡѡ</i> <i>наѡѡѡ</i>	→	<i>ѡѡѡ</i>	<i>не ѡѡѡ</i> <i>наѡѡѡ</i>	=/→	<i>ѡѡѡ</i>	<i>не ѡѡѡ</i> <i>наѡѡѡ</i>
	Класично староштокавско стање			Код Даничића			Савремене иновације	

Дијаграм 3. Развој акцента облика једнине аориста
за окситоне глаголе.

2. Лексикализовано остаје лексикализовано: случај именица типа *вѡѡѡ*, *-ѡ* и *глаѡѡ*, *-ѡ*

Именице III Стевановићеве врсте *вѡѡѡ*, *-ѡ* (1) и *глаѡѡ*, *-ѡ* (2), које бисмо из савремене перспективе сврстали у врло сродне акценатске типове, припадале су у прасловенском двема засебним парадигмама гледајући акценат акуз. јд. и ном./акуз. мн. – оне су у овим облицима или задржавале акценат на слогу наставка или образовале старе силазне акценте на иницијалном слогу. У Табели 2 дати су примери обеју парадигми, где је симболом „+” означено постојање алтернације:

		Акуз. јд.	Ном./Акуз. мн.
(1)	* <i>nogà</i>	+	+
	* <i>ženà</i>		
(2)	* <i>dūšà</i>	+	+
	* <i>slūgà</i>		

Табела 2. Примери окситоних и хетеротоних именица III Стевановићеве врсте у прасловенском језику.

Алтернација је, дакле, била лексикализована, тиме што су, у складу с већ реченим у т. 1, именице као **ženà* и **slūgà* припадале окситонијској, а **nogà* и **dūšà* хетеротонијској парадигми. Као и у случају аориста, силазни у наведеним облицима може се тумачити као неутрални акценат који тежи левој ивици.

Из Даничићевих студија може се приметити да се ситуација с акцентом ових именица до његовог времена знатно усложнила (1925). Осим појаве дублетности у овим типовима, видимо да су се временом развиле и именице с алтернацијом само у множинским облицима (Табела 3; нови подтипови означени су масним слогом):

		Акуз. јд.	Ном./Акуз. мн.
(1)	<i>вòда</i> , -ē	+	+
	<i>жéна</i> , -ē		
	<i>змíја</i> , -ē		+
(2)	<i>гла́ва</i> , -ē	+	+
	<i>ку́ма</i> , -ē		
	<i>слýга</i> , -ē		+
	<i>сте́на</i> , -ē	(+)	(+)

Табела 3. Примери окситоних и хетеротоних именица III Стевановићеве врсте код Даничића.

И у савременом стању ове именице показују извесну несистемност у присуству облика са иницијалним силазним акцентом, с појавом нових подтипова; илустроваћемо то стањем у РСАНУ (Табела 4; нове комбинације означене су масним слогом):

		Акуз. јд.	Ном./Акуз. мн.
(1)	<i>вòда, -ē</i>	+	+
	<i>зòра, -ē</i>	+	
	<i>змìја, -ē</i>		(+)
	<i>жèна, -ē</i>		
	<i>мùва, -ē</i>		+
	<i>глòба, -ē</i>	(+)	(+)
(2)	<i>гла́ва, -ē</i>	+	+
	<i>гра́на, -ē</i>	(+)	+
	<i>му́ња, -ē</i>		+
	<i>ви́ла, -ē</i>		(+)
	<i>вр́ба, -ē</i>	(+)	(+)
	<i>ку́ма, -ē</i>		

Табела 4. Примери окситоних и хетеротоних именица III Стевановићеве врсте у РСАНУ.

али и с бројним неподударањима међу пруженим решењима у РМС6, РСЈ2018 и РСАНУ:

		РМС6		РСЈ2018		РСАНУ	
(1)	<i>бùва, -ē</i>						+
	<i>вајда, -ē</i>					+	
	<i>глòба, -ē</i>					(+)	(+)
	<i>зòра, -ē</i>			+	+	+	+
	<i>да̀ска, -ē</i>	+	+			+	+
	<i>жѐља, -ē</i>					+	+
	<i>змìја, -ē</i>		+				(+)
	<i>зòра, -ē</i>	+				+	
	<i>ѝгла, -ē</i>	+		+	+	+	+
	<i>лòза, -ē</i>	+	+				
	<i>ма̀гла, -ē</i>					+	+
	<i>мѐђа, -ē</i>					+	+
	<i>мѐтла, -ē</i>	+	+			+	+
	<i>мùва, -ē</i>		+				+
	<i>р̀ђа, -ē</i>	+	+				
	<i>рòса, -ē</i>	+					
	<i>с̀уза, -ē</i>		+				
	<i>чòха, -ē</i>	+					

		PMC6		PCJ2018		PCAHY	
(2)	<i>бра́да</i> , -ē	(+)	+			(+)	+
	<i>ви́ла</i> , -ē		(+)				(+)
	<i>во́јска</i> , -ē	+		+	+	+	+
	<i>вр́ба</i> , -ē				(+)	(+)	(+)
	<i>гла́ва</i> , -ē	+		+	+	+	+
	<i>гра́на</i> , -ē	+		+	+	(+)	+
	<i>гре́да</i> , -ē	+		(+)	(+)	(+)	(+)
	<i>гу́ја</i> , -ē						(+)
	<i>му́ња</i> , -ē		+				+
	<i>пе́та</i> , -ē		+				+
	<i>слу́га</i> , -ē		+				
	<i>сте́на</i> , -ē				+		
	<i>стра́на</i> , -ē			+	+		

Табела 5. Примери неслагања у нормативним решењима за окситоне и хетеротоне именице III Стевановићеве врсте.

Порекло и судбина наведених ликова јасни су показатељи да је алтернација у акуз. јд. и ном./акуз. мн. ових именица била и остала лексикализована. Процес се није могао и данас се не може дефинисати ни на који начин осим да се констатује као одлика појединачне јединице у лексичком систему, а временом су се само повећавале непредвидљивост и неуједначеност у њиховом понашању. Све то може представљати велики изазов за њихово нормирање.

3. Од процеса до лексикализованог: случај једносложног ном. јд. именица I Стевановићеве врсте

Знатан број суштинских промена у тумачењу акценатских алтернација у савременом језику у односу на прошле стадијуме последица је, на првом месту, историјског развоја фонетске природе и функције прозодијских обележја.

Узећемо као пример акценат једносложног ном. јд. именица I Стевановићеве врсте. Добро је познато ограничење прозодијског система савременог српског језика да на једносложним облицима акцентогених речи, па тако и у овом случају, дистинктиван може бити само квантитет. Велики је број ових именица где се квантитет слога подудара с квантитетом слога у основи – то би били данашњи типови *ца̋р-ца̋ра*, *рѡб-рѡба*, *гра̋д-гра̋да* и *стри̋ц-стри̋ца* – али неке именице имају алтернацију по квантитету: оне типа *мо̋ст-мо̋ста* и *сто̋л-сто̋ла*. Само у одређеним случајевима квантитет се може тумачити једноставним процесима у вези са силабичком структуром, код именица с *л* на крају основе које алтернира с *о* – *ѡб*, *сто̋* и *во̋*, где је реч о простом дуљењу услед одржавања мораичке структуре: *ѡл-* → *ѡл-ѡ* → *ѡѡ* → *ѡѡ* (тип *мо̋ст*), односно *сто̋л-* → *сто̋л-ѡ* → *стоѡ* → *сто̋ѡ* (исто и *во̋*). Међутим, будући да не постоје обавезна дуљења која се могу тумачити сегментним саставом руба

слога (довољан доказ су добро познати хомоними типа *град*, *лук* и многи други), за све остале овакве именице мора се констатовати лексикализован квантитет. Скоро све овакве именице су акценатског типа *мѡст-мѡста*, међу којима можемо имати подтипове; илустроваћемо их Табелом 6, где ће бити довољно навести номинативе и генитиве:

	Именица <i>мѡст</i>		Именица <i>рѡг</i>	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
Н	<i>мѡст</i>	<i>мѡстови</i>	<i>рѡг</i>	<i>рѡгови/рѡгови</i>
Г	<i>мѡста</i>	<i>мѡстѡвѧ</i>	<i>рѡга</i>	<i>рѡгѡвѧ/рѡгѡвѧ/рѡгѡвѧ</i>

Табела 6. Акценатски подтипови именица типа *мѡст*.

Ако сада упоредимо ове подтипове с акценатским типом *цѡр-цѡра* (непроменљив акценат), можемо приметити да за један број говорника једина разлика између њих, изузимајући евентуални лок. јд. као последицу (не)аниматности,³ може бити управо у ном. јд.

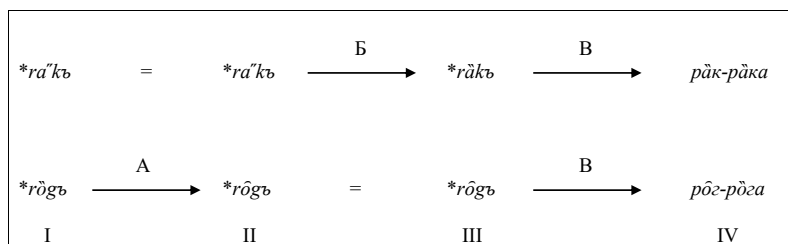
Прозодијска историја ових именица пак показује да ситуација није одувек била лексикализована. Заправо, из дијахронијске перспективе разлика у квантитету између ном. јд. *рѡк* (типа *цѡр*) и *рѡг* (типа *мѡст*) последица је веће разноврсности прасловенских прозодема и деловања једноставног и сасвим предвидљивог процеса дуљења слога ном. јд.

Општеприхваћена претпоставка је да је изворни прасловенски систем имао 5 акцената (Пешикан 19696):

- стари акут / протоакут / праакут;
- дуги силазни акценат / циркумфлекс;
- кратки силазни акценат / двојни гравис, кратку варијанту циркумфлекса;
- нови акут / неоакут / чакавски акут / метатонијски акут;
- кратки узлазни акценат / гравис.

Поменуће две именице, *рѡк* и *рѡг*, имале су различите акценте у прасловенско доба – стари акут у **ra*ѡъ, а двојни гравис у **rѡgъ*, и вероватан одговор на питање порекла данашње квантитетске разлике даје претпостављена реконструкција њиховог развоја (Дијаграм 4):

³ Није сигурно које од ових именица имају алтернацију паралелну стању код акценатског типа *град*, -а: лок. јд. *граду* наспрам *вѡку*.

Дијаграм 4. Развој акцента именица *рāk* и *рōг*
(према: Пешикан 1969б).

у којем разликујемо следеће фазе:

- I: 1. прасловенска фаза – изворни прасловенски акценат: обе именице имају двосложне ном. јд. с кратким слоговима а различитим прозодемама: **ra''kъ* наспрам **rōgъ*;
- Процес (А) – губљење или макар слабење полугласника у финалној позицији у одређеном тренутку развоја довело је до дуљења двојног грависа у циркумфлекс када је наглашени слог био испред таквог полугласника: **rōgъ* > **rōgъ*;
- II: 2. прасловенска фаза – завршен је процес дуљења двојног грависа, и именице се сада разликују по квантитету иницијалног слога у ном. јд., с којом је везана разлика у прозодеми: **ra''kъ* је задржала претходно стање, док се у **rōgъ* добио циркумфлекс;
- Процес (Б) – стари акут се изједначава с двојним грависом, а процес (А) више није активан;
- III: 3. прасловенска фаза – **rākъ* и **rōgъ* постоје напореда у систему, јер више не делује стари процес који би акценат прве именице изједначио с акцентом друге;
- (В) – пут до класичног староштокавског и савременог стања без овде релевантних прозодијских процеса;
- IV: данашње стање, *рāk-рāка* и *рōг-рōга*, чији се квантитет из синхронијске перспективе мора анализирати као лексикализован.

4. Од лексикализованог до процеса: случај придева с узлазним на крају основе

Придеви акценатских типова с данашњим узлазним акцентом на финалном слогу основе прошли су од прасловенског система до данас кроз сложен и врло занимљив развој (Пешикан 1969а, 1969б; уп. Белић 2000), приказан у Табелама 8–9.

1) Својим изворним акцентом неодређеног вида ови придеви представљали су различите акценатске парадигме:

- окситону, нпр. **golъ-golà*, **bělъ-bělà*, **dobrъ-dobrà*, **horbrъ-horbrà*, **vyšokъ-vyšokà*;
- хетеротону, нпр. **mōldъ-moldà-mōldo*, **bōsъ-bosà-bōso*.

- 2) У формирању одређеног вида, акценат је:
 - у окситоној парадигми подлегао неоакутској рецесији: **gòlʲjъ, *bĕlʲjъ, *vʲysòkʲjъ*;
 - у хетеротоној парадигми начелно најпре ишао на ултиму: **moldŕjъ, *bòsŕ + jъ* или *jŕ, *dobrĕjъ, *horbrĕjъ*.
- 3) У једном тренутку дошло је до рецесије акцента у одр. виду и у оквиру хетеротонијске парадигме и потом развоја ка силазним акцентима у класичном староштокавском: *млâдѣ, бѡсѣ, бѣлѣ* ек., *гѡлѣ, дѡбрѣ, хрâбрѣ, висѡкѣ* (али на делу територије и *светѣ, босѣ*, сведочећи о старом повученом акценту).
- 4) Паралелно с развојем одр. вида, временом је дошло до изједначавања облика неодр. вида: у већини говора ка ж. р. јд. / ср. р. мн.: *босѣ-босѡ* и *млâдѣ-млâдѡ* (али негде и у супротном смеру, уп. *бѡс-бѡса-бѡсо* и *млâд-млâдѣ-млâдѡ* у: Белић 2000);
- 5) Након метатоније, добили смо стање у савременом стандардном језику.

Ако се упореде првобитно и савремено стање, можемо приметити да смо од ситуације с лексикализованом шћу акценатских парадигми, од којих је кроз развој придевске промене свака имала специфичну судбину, дошли до скупа придева које акцентом можемо убројати у исту парадигму – придеве с узлазним акцентом на ултими основе у неодр. виду – где се акценатске алтернације између два придевска вида могу начелно обухватити истим процесима (Табела 7):

I: акценат основе је узлазни на ултими;

I > II: процес у одр. виду забрањује узлазни у слогу непосредно испред наставка за облик и мења квалитет на силазни на истом слогу;

II > III: систем не дозвољава силазни на унутрашњем слогу и резултат претходног процеса се у случају кад је на унутрашњем слогу преноси метатонијски.

<i>млâд-</i>	<i>млâдѣ...</i>	(=)
<i>бѡс-</i>	<i>бѡсѣ...</i>	
<i>бѣл- ек.</i>	<i>бѣлѣ... ек.</i>	
<i>гѡл-</i>	<i>гѡлѣ...</i>	
<i>дѡбр-</i>	<i>дѡбрѣ...</i>	
<i>хрâбр-</i>	<i>хрâбрѣ...</i>	
<i>висѡк-</i>	<i>висѡкѣ...</i>	<i>вѣсокѣ</i>
I	II	III

Табела 7. Процес формирања акцента одр. вида придева с узлазним на ултими основе.

Исти процес се јавља и код: 1) придева *мѣтав*, с том разликом да је квантитет одр. вида лексикализован код говорника који имају однос *мѣтав-мѣт-ва* : *мѣтвѣ*; 2) код придева типа *танѣушан*: *танѣушн-* > *танѣушнѣ*, *-ѣ* итд. > *танѣушнѣ*, *-ѣ* итд.

Основни	Ж. р. јл. / Ср. р. мн.	Остали облици неодр. вида	Одр. вид	Основни	Ж. р. јл. / Ср. р. мн.	Остали облици неодр. вида	Одр. вид
*mōlʔb	*mōlā	= основном	*mōlʔb... →	māḏ	māḏā	māḏā... (/= основном)	māḏā... (/= основном)
*bōzʔ > *bōzʔ	*bosā	*bōso	*bōzʔ + jʔ / jʔ (чак. bōst)...	bōc	bōcā (bōca)	bōcā... (bōca...)	bōcā... (bōca...)
*bēlʔ	*bēlā...		*bēlʔjʔ...	bēo (< bēl)	bēā	bēā... →	bēlā... →
*gōlʔ	*gōlā...		*gōlʔjʔ...	gō	gōlā	gōlā... →	gōlā... →
*dōbrʔ	*dōbrā...		*dōbrʔjʔ	dōbar (< gōl)	dōbrā	dōbrā... →	dōbrā... →
*hōbrʔ	*hōbrā...		*hōbrʔjʔ...	hrābār	hrābrā	hrābrā... →	hrābrā... →
*yūsokʔ	*yūsokā...		*yūsokʔjʔ...	visōk	visokā	visokā... →	visokā... →

Табела 8. Развој акцента данашњих придева с узлазним акцентом на крају основе од прасловенског језика до класичног старослојавског стања.

Основни	Ж. р. јл. / Ср. р. мн.	Остали облици неодр. вида	Одр. вид	Основни	Ж. р. јл. / Ср. р. мн.	Остали облици неодр. вида	Одр. вид
māḏ	māḏā	māḏā... (/= основном)	māḏā... (/= основном)	māḏ	māḏā	māḏā... (/= основном)	māḏā... (/= основном)
bōc	bōcā (bōca)	bōcā... (bōca...)	bōcā... (bōca...)	bōc	bōca	bōca... (bōca...)	bōcā... (bōca...)
bēo ек. (< bēl)	bēlā... ек.		bēlā... ек.	bēo ек.	bēlā... ек.	bēlā... ек.	bēlā... ек.
gō (< gōl)	gōlā...		gōlā...	gō	gōlā	gōlā... →	gōlā... →
dōbar	dōbrā...		dōbrā...	dōbar	dōbrā	dōbrā... →	dōbrā... →
hrābār	hrābrā...		hrābrā...	hrābār	hrābrā	hrābrā... →	hrābrā... →
visōk	visokā...		visokā...	visok	visokā	visokā... →	visokā... →

Табела 9. Развој акцента данашњих придева с узлазним акцентом на крају основе од класичног старослојавског до савременог стања.

5. Закључак

5.1. Укрштањем дијахронијске и синхронијске анализе одређених прозодијских алтернација у флексији које постоје у савременом српском стандардном језику аутор је показао постојање четири начелна односа између њихових експланаторних могућности:

- 1) алтернација се кроз историју тумачи процесом исте природе, који временом може пролазити кроз извесне модификације;
- 2) алтернација која је из савремене перспективе лексикализована одувек је била непредвидљива одлика појединачних лексема, с тим да се њихов инвентар и контексти могу проширити/сузити;
- 3) изгубљени су контексти и системност старог процеса и данас само видимо његове лексикализоване остатке;
- 4) давна лексикализована алтернација је током времена доживела системска уједначавања која су омогућила њену предвидљивост и трансформацију у процес у савременој перспективи.

5.2. Приказани су следећи фактори који доводе до разлика између дијахронијског и синхронијског тумачења из савремене перспективе:

- трансформације у функционисању дистинктивних прозодијских обележја;
- хронолошко непоклапање и редослед смењивања активности појединих прозодијских процеса;
- разгранат инвентар лексикализованих акценатских парадигми се алтернацијама кроз развој морфолошког система прегрупише према прозодијским критеријумима и своди на јединствене обрасце или усложњава.

5.3. Познато је, али треба истаћи, да је један од основних принципа у свим савременим фонолошким теоријама да историјски развој прозодијских алтернација активних у једном савременом језику не сме бити релевантан за њихову анализу из синхронијске перспективе; тумачења морају функционисати на саставу, структури и активностима система који је доступан савременом говорнику. Јасно је да дијахронијска и синхронијска анализа имају различите методе, циљеве и домете. Но, то их не спречава у удруживању када је циљ да се, на пример, теоријски расветле или у методичке сврхе демонстрирају кроз њихове сусрете и разилажења, или, још важније, да се постигне свеобухватније, разноврсније и тиме свакако богатије знање о језичким појавама које нас интригирају кроз њихово простирање у простору и времену.

ИЗВОРИ

- РМС6:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Друго фототипско издање. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1990. [1967–1976]
- РСЈ2018:** *Речник српскога језика*. Друго, измењено и поправљено издање. Нови Сад: Матица српска, 2018. [2007]
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (1959–), Београд: САНУ.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 2000:** А. Белић, *Упоредна словенска лингвистика I, Изабрана дела Александра Белића*, 2. том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Даничић 1925:** Ђ. Даничић, *Српски акценати*. Београд: Графички завод Мације.
- Каповић 2018:** М. Каповић, *Povijest glagolske akcentuacije u štokavskom (i šire)*, Zagreb: *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 44/1, 159–285.
- Николић 1962:** Б. Николић, *Акценатске алтернације у савременом српскохрватском књижевном језику*, *Јужнословенски филолог*, 25, 185–196.
- Пешикан 1969а:** О акценатским односима просте и сложене придевске форме, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 12, 167–171.
- Пешикан 1969б:** О основима штокавске акцентуације, *Јужнословенски филолог*, 28/1–2, 107–142.
- Станг 1957:** С. S. Stang, *Slavonic accentuation*. Oslo: I kommisjon hos H. Aschehoug.
- Стевановић 1991:** М. Стевановић, *Књига о акценту књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1991б:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма) I*, Београд: Научна књига.

Nikola Radosavljević

ASPECTS OF INTERSECTION BETWEEN DIACHRONIC AND SYNCHRONIC
ANALYSIS OF PROSODIC ALTERNATIONS IN INFLECTION IN CONTEMPORARY
STANDARD SERBIAN LANGUAGE

Summary

In this paper author presents four case studies of prosodic alternations in inflection of nouns, adjectives and verbs in contemporary Serbian language to show how diachronic and synchronic prosodic analysis can intertwine in their findings: 1) historical process continues to function in a contemporary context with some slight modifications; 2) old lexicalized accentual paradigms leave broader and less uniform range of lexicalised forms in contemporary language; 3) developments in functioning of prosodic features delete context of a historical process, leaving lexicalized remains; 4) developments in complex accentual paradigms lead to uniform behaviour, which can be analysed as a systemic process from synchronic perspective. The main goal is to contribute to analysis of prosodic alternations in inflection in contemporary standard Serbian language.

Key words: contemporary Serbian language, prosody, word accent, prosodic alternations, inflection, diachronic analysis, synchronic analysis.